
Przyczynki

O niepokoju i śmierci i List (Knajpa) – odnalezione utwory Leo Lipskiego

---

Antoni Zając

TEKSTY DRUGIE 2020, NR 2, S. 391–397

DOI: 10.18318/td.2020.2.23 | ORCID: 0000-0002-8430-5455

Historycznoliterackie i bibliograficzne badanie do-
robku Leo Lipskiego (Lipschütza, 1917–1997) nie
należy do zajęć łatwych, a dzieje się tak z kilku powo-
dów. Część spośród tych utrudnień jest charakterystycz-
na dla prac nad twórczością autorów, którzy na wczes-
nym etapie działalności publikowali w czasopismach
niskonakładowych, efemerycznych lub borykających się
z interwencjami cenzuralnymi¹ – skutkuje to często cał-
kowitą niedostępnością niektórych wydań tych pism,
przez co niemożliwe jest przygotowanie wyczerpującej
listy publikacji związanego z nimi autora. Oprócz tego

---

1 Jest to przypadek warszawskiej „Orki”. Zob. L. Lipski *Paryż ze złota*, w: tegoż *Paryż ze złota. Teksty rozproszone*, wyb. oprac. i posłowie H. Gosk, Świat Literacki, Izabelin 2002, s. 19 i Dalej jako PZZ wraz z numerem strony. W redagowanej przez Gustawa Herlinga-Grudzińskiego literackiej kolumnie tego pisma Lipski opublikował nieznaną do niedawna tekst (zob. PZZ, s. 204, przypis autorstwa Gosk), który na etapie prac redakcyjnych nad niniejszym komunikatem udało się odnaleźć. Wymaga on jednak oddzielnego opracowania w innym tekście. Zob. L. Lipschütz *Noc (fragment opowiadania)*, „Orka – miesięcznik społeczno-literacki młodych” 1938, nr 3, s. 7.

Praca naukowa finanso-
wana ze środków budże-
towych na naukę w latach
2019–2023 jako projekt
badawczy w ramach pro-
gramu „Diamentowy
Grant”.

Antoni Zając – lic.,
student Między-
obszarowych
Interdyscyplinar-
nych Studiów
Humanistycznych
na Uniwersytecie
Warszawskim. Zajmu-
je się twórczością
Leo Lipskiego oraz
związkami między
filozofią, teologią
(głównie żydowską)
i literaturą XX i XXI
wieku. Kontakt:
antoni.m.zajac@
gmail.com.

Lipski należy do tej grupy pisarzy i pisarek, których teksty wskutek wydarzeń wojennych zaginęły, zostały zniszczone lub losy ich pozostają niejasne. Rzadko kiedy znamy więcej niż tytuł tych utworów (klasycznym przykładem jest *Mesjasz* Brunona Schulza) – stanowią one znak zapytania nieco burzący porządek archiwum i pozostawiający w nim puste, zazwyczaj niemożliwe do uzupełnienia miejsce.

Trudności dotyczące dorobku Lipskiego nie kończą się jedynie na juveniliach pisanych w latach 1932-1939. Wielu wątpliwości nastręcza również jego twórczość powstała w trakcie wojennej tułaczki (w Bejrucie i Teheranie) i po niej, gdy pisarz osiadł już w Tel Awiwie, gdzie żył od roku 1943 aż do śmierci². Ze względu na warunki zdrowotne i egzystencjalne pisarz nie mógł dokumentować i porządkować swojego dorobku. W liście do Michała Chmielowca Lipski pisze: „Nie chcę Pana nudzić szczegółami medycznymi, ale mój stan zdrowia jest kiepski i w każdej chwili może być jeszcze gorszy. [...] Potrzebuję gwałtownie sekretarki, co jest utopią. Pan pojmuję, co znaczy kontakt bezpośredni z papierem, a co z maszyną; mogę pisać tylko na maszynie, i to niedługo”³. Ran Kislev, redaktor wychodzącego w Tel Awiwie polskojęzycznego pisma „*Od Nowa*”, wspomina zaś: „Znaleźliśmy go gdzieś tam w paskudnym mieszkaniu pod schodami. W bardzo ciężkiej sytuacji. On zawsze był chory”⁴.

W organizacji pracy twórczej pisarzowi mogła pomóc jedynie Łucja Pinchewska-Gliksman, jego opiekunka i (najpewniej) partnerka. Bliższą znajomość z Lipskim nawiązała ona jednak dopiero w roku 1950, a jej wiedza o dorobku autora była ograniczona⁵. Z czasem, ze względu na poważne zaburzenia mowy, Lipski nie był już w stanie przekazać informacji na ten temat.

2 Podstawowe informacje o biografii Lipskiego można znaleźć między innymi w: H. Gosk *Jesteś sam w swojej drodze. O twórczości Leo Lipskiego*, Świat Literacki, Izabelin 1998, oraz: A. Maciejowska *Słowo wstępne*, w: L. Lipski *Powrót*, Instytut Literacki „Kultura” – Instytut Książki, Paryż–Kraków 2015, s. 5-23.

3 List Leo Lipskiego do Michała Chmielowca z 1946 roku. Cyt. za: A. Maciejowska *Słowo wstępne*, s. 10-11.

4 Cyt. za: E. Kossewska *Ona jeszcze mówi po polsku, ale śmieje się po hebrajsku. Partyjna prasa polskojęzyczna i integracja kulturowa Żydów w Izraelu (1948-1970)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015, s. 348.

5 Świadczą o tym wypowiedzi Gliksman w: *Głos z zamurowanego ciała. Rozmowa z Leo Lipskim i Łucją Gliksman*, rozmawiał Stanisław Bereś, „Teksty Drugie” 2002 nr 4, s. 202-215.

Istnieje jednak archiwum pisarza, złożone z materiałów gromadzonych przez Gliksmán. O trudnościach związanych z badaniem tego zespołu pisze Hanna Gosk, badaczka i edytorka tekstów Lipskiego:

Termin „archiwum pisarza” ma się nijak do tego, co zostało mi pokazane w Izraelu. Łucja Gliksmán otworzyła przede mną niewielką zniszczoną walizkę, zawierającą stertę papierów, głównie kawałków różnej wielkości poźółkłej przebitki zapisanej wyblakłym pismem maszynowym. Materiały nie były uporządkowane. Większość tekstów nie posiadała żadnej daty. Należało każdą kartkę wziąć do ręki, przeczytać, sprawdzić, czy walizka nie zawiera jakiegoś dalszego ciągu przeglądanego tekstu, zreferować jego treść opiekunce archiwum i dysponentce praw do spuścizny Lipskiego, by usłyszeć, czy wyraża zgodę na ewentualną publikację danego zapisu⁶.

Po śmierci Lipskiego, a następnie Gliksmán zbiory znalazły się w toruńskim Archiwum Emigracji, gdzie po uporządkowaniu zostaną udostępnione w roku 2025⁷. Zanim jednak dojdzie do otwarcia archiwum – a tym samym, jak należy przypuszczać, do rozpoczęcia nowego etapu badań nad twórczością Lipskiego – konieczne jest uzupełnienie niektórych luk. Jeśli chodzi o twórczość opublikowaną lub znaną przynajmniej z tytułu, w badaniach nad Lipskim mieliśmy do czynienia z dwoma tekstami o niejasnych losach: przedwojenną prozą *O niepokoju i śmierci* oraz napisanym w 1958 roku wraz z Orą Raskin dramatem *Knajpa*. Niniejszy komunikat informuje o odnalezieniu tych utworów i służy upublicznieniu wstępnych informacji o charakterze bibliograficznym.

O niepokoju i śmierci

W poświęconym juveniliom Lipskiego rozdziale książki *Jesteś sam w swojej drodze...* Hanna Gosk stwierdza: „Lata 1935-1937 to [dla Lipskiego – A.Z.] okres pracy na dłuższym utworze, roboczo zatytułowanym *O niepokoju i śmierci*, który w całości nigdy nie ujrzał światła dziennego”⁸.

6 H. Gosk *Walizka z bibułkami. Edycja „Paryża ze złota...” Leo Lipskiego*, „Narracje o Zagładzie” 2017 nr 3, s. 338.

7 Zob. informacje na stronie Archiwum Emigracji: https://www.bu.umk.pl/Archiwum_Emigracji/Osoby.htm#r32 (10.08.2019).

8 H. Gosk *Jesteś sam w swojej drodze*, s. 30.

Dopiskiem „Fragment z prozy [lub Fragment z utworu] *O niepokoju i śmierci*” opatrzone są dwa opowiadania, które ukazały się w „Naszym Wyrazie”: *Jola, czyli grzebanie w przeszłości*⁹ oraz *Niepokoje księżycowe*¹⁰. Utwór za zaginiony lub nieistniejący uważa również Paweł Paszek¹¹, nie wspomina o nim w świetnej analizie wczesnych próz Lipskiego Marta Cuber.

Tekst pod tytułem *O niepokoju i śmierci* udało się odnaleźć, został opublikowany w 1936 roku w czwartym numerze pisma „Kamena”¹². To jedyna w tym chełmskim periodyku publikacja Lipskiego (wówczas: Lipschütza), którego teksty z reguły prezentowały czasopisma krakowskie – poza „Naszym Wyrazem” również „Kuznia Młodych”, „Pion”, a także, jak wskazuje niedawna kwerenda, „Szkolne Czaszy”¹³. Jest to poprzedzony interesującą przedmową zbiór trzech epizodów lub mikroopowiadań, które tworzą: *Uwertura: Jola, czyli grzebanie w przeszłości* (dłuższa o akapit w stosunku do wersji prezentowanej w „Naszym Wyrazie”), *Władysław* oraz *Ida, czyli biedny człowiek*¹⁴. Godna uwagi jest nieobecność *Niepokojów księżycowych*, które zostały prawdopodobnie pomysłane później jako rozszerzenie tego niewielkiego zbioru lub też zostały

9 Pierwodruk: „Nasz Wyraz” 1936, s. 12. PZZ, s. 117-120.

10 Pierwodruk: „Nasz Wyraz” 1937 nr 7, s. 2. PZZ, s. 125-127.

11 P. Paszek *Pisanie doświadczenia. Poetologia i podmiotowość w twórczości Aleksandra Wata i Leo Lipskiego*, niepublikowana praca doktorska, Katowice 2017, s. 305, <https://sbc.org.pl/dlibra-publication/289784/edition/273820> (10.08.2019).

12 L. Lipschütz *O niepokoju i śmierci*, „Kamena” 1936 nr 4 (34), s. 89-94. Zob. także *Spis zawartości czasopisma „Kamena” w latach 1933-1938*, oprac. Ł. Oś, Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”, Lublin 2011, s. 22, http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/dlibra/docmetadata?id=25965&from=&dirids=1&ver_id=&lp=2&Ql= (10.08.2019). Lipski/Lipschütz jest również wymieniony z nazwiska w książce redaktora naczelnego „Kameny” Karola Andrzeja Jaworskiego: „Chociaż «Kamena» przede wszystkim była poświęcona poezji, jednak już i w pierwszym roczniku zaczęliśmy uwzględniać w mniejszym stopniu prozę. Z opowieściami, fragmentami powieści czy prozą poetycką wystąpili m.in. Adam Bielecki [...], Leo Lipschütz [...], Juliusz Żuławski”. K.A. Jaworski *W kręgu „Kameny”*, w: tegoż, *Pisma*, t. 7, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1973, s. 67.

13 Mowa tu o dwóch nieznanach dotychczas tekstach Lipskiego: *Koncert* („Szkolne Czaszy” 1935, nr 2, s. 8-9) i pracy nadesłanej na konkurs na najlepszą pracę o kryzysie (b.t., „Szkolne Czaszy” 1935 nr 3-4, s. 18). Zob. A. Faber-Chojnacka *Czasopisma krakowskie dla dzieci i młodzieży w dwudziestolecie międzywojennym*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1995, s. 133-134.

14 Poza autobiograficznym *Paryżem ze złota* jest to jedyny tekst Lipskiego, w którym pojawia się imię Ida – można je skojarzyć z przedwojenną narzeczoną autora Idą Elbinger, która została zamordowana w krakowskim getcie. Zob. A. Maciejowska, *Słowo wstępne*, s. 9, a także wspomnienie Emanuela Elbingera, kuzyna Idy: <https://www.centropa.org/biography/manuel-elbinger> (10.08.2019).

odrzucone przez redakcję „Kameny”.. Warto dokonać hipotetycznego zestawienia tych tekstów z ukończonym tomem nowel wspomnianym w liście do nieznanego nadawcy (Gosk przypuszcza, że mógł nim być Jarosław Iwaszkiewicz¹⁵), ewentualnie przypomnieć o „zaczętej przed wojną i niedokończonych powieści”¹⁶, którą Lipski miał częściowo rekonstruować w trakcie pisania *Niespokojnych*.

List (Knajpa)

Na znany nam zespół tekstów Lipskiego składają się głównie prozy: nowele, opowiadania, dwie powieści i trudny do zakwalifikowania (ale możliwy do określenia jako proza wspomnieniowa) *Paryż ze złota*. Oprócz tego mamy słabo dotychczas zbadaną przedwojenną twórczość eseistyczną i recenzentką, eksperymentalne egotyki (o niejasnej afiliacji rodzajowej i gatunkowej) i wiersz *O pękniętej bańce* z 1936 roku. Do tego wyliczenia należy jednak dodać również utwór dramatyczny, o którym wspomina Agnieszka Maciejowska: „W 1958 [Leo Lipski] wysłał [Jerzemu] Giedroycowi sztukę *Knajpa*, napisaną wspólnie z koleżanką, Orą Raskin; Giedroyc uznał utwór za słaby i wtórny”¹⁷.

W korespondencji między Lipskim i Giedroyciem *Knajpa* pojawia się trzykrotnie – najpierw w liście z 31 sierpnia 1958 autor *Piotrusia* pisze: „Pozwalam sobie przesłać sztukę pt. *Knajpa* (w załączeniu). Proszę o jej ocenę. Sztukę pisałem nie sam. Współautorka jest młodą kobietą, b. zielona i to jej pierwsza sztuka. Teatromanka”¹⁸. W reakcji zaś na (przywołaną przez Maciejowską) negatywną odpowiedź Giedroycia Lipski stwierdza: „Knajpa – biorę za nią częściową odpowiedzialność, dlatego muszę poruszyć pewną sprawę: jestem od pewnego czasu, a czas ten jest bardzo długi, pozbawiony wszelkiego kontaktu z literaturą, a zwłaszcza z beletrystyką niepolską. To są skutki”¹⁹.

Jeszcze jeden ślad wydaje się ważny – znajdujemy go w liście Mariana Pankowskiego, również do Giedroycia:

15 Zob. list opisany przez Gosk jako *Niedatowany, zachowany we fragmencie list Leo Lipskiego, prawdopodobnie z 1947 roku, do niewiadomego adresata (być może do Jarosława Iwaszkiewicza)*, PZZ, s. 153.

16 A. Maciejowska, *Słowo wstępne*, s. 9.

17 Tamże, s. 15.

18 List Leo Lipskiego do Jerzego Giedroycia z 31.08.1958, Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu. Za udostępnienie wyników kwerendy w tym Archiwum serdecznie dziękuję Piotrowi Sadzikowi.

19 List Leo Lipskiego do Jerzego Giedroycia z 15.12.1958, Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu.

Pewnie Pan już otrzymał korektę mojego artykułu, jak również *Knajpę* Lipskiego. Aż wierzyć się nie chce, że to ten sam Lipski. Tekst jest po prostu nijaki, niedramatyczny i nieautentyczny w emocji. Zebrał tyle osób po to, żeby razem nic nie robiły. A język! Boże, ten człowiek traci polszczyznę...²⁰

Knajpę, utwór dotychczas nieomawiany i niestanowiący przedmiotu kwerend, udało się odnaleźć w zbiorach izraelskiej Biblioteki Narodowej w Jerozolimie²¹. Jest on częścią zespołu archiwalnego składającego się z rękopisów i korespondencji Dowa Sadana, izraelskiego pisarza, tłumacza, redaktora i literaturoznawcy²². Znajomość Sadana i Lipskiego dokumentuje nienotowana w badaniach nad autorem *Piotrusia*. Jak wynika z listu datowanego na 30.10.1958, Lipski przekazał tekst Sadanowi podczas jednego ze spotkań z nadzieją, że ten, jako biele władający polszczyzną, dokona przekładu dramatu na język hebrajski²³. Na stronie tytułowej trzydziestopięciostronicowego maszynopisu znajduje się kilkakrotnie przekreślony tytuł *Knajpa*, nad którym ręcznie nadpisano inny: *List*. Zmiana ta ma związek z dołączeniem „wstawki do sztuki”, o czym wspomina Lipski w liście z 26.08.1959²⁴. Oprócz tego innym charakterem pisma odnotowano imiona i nazwiska obojga autorów, na tekście samego dramatu zaś ręcznie naniesiono inne, drobniejsze poprawki.

Jak dotąd niemożliwe okazało się znalezienie informacji dotyczących współautorki dwuaktowego dramatu – Ora Raskin nie pojawia się, choćby wzmiankowo, w ważnych dla badań nad kulturą polską w Izraelu książkach Ryszarda Lōwa, Karoliny Famulskiej-Ciesielskiej i Elżbiety Kossewskiej,

20 List Mariana Pankowskiego do Jerzego Giedroycia z 11.10.1958, Archiwum Instytutu Literackiego. Cyt. za: J. Burnatowski *Jerzy Giedroyc i Marian Pankowski. Listy dotyczące powieści „Matuga”*. *Glosa do dziejów pełnej współpracy*, „Ruch Literacki” 2017, r. LVIII z. 2, s. 210.

21 L. Lipski, O. Raskin *List*, zbiory archiwalne Biblioteki Narodowej Izraela w Jerozolimie, adres katalogowy ARC. 4* 1072 13 38, https://beta.nli.org.il/en/archives/NNL_ARCHIVE_AL004107617/NLI (10.08.2019). Za pomoc uprzejmie dziękuję pani Hannie Volovici.

22 Zob. R. Lōw *Dow Sadan. Historyk literatury Żydów*, w: *Żydzi Wschodniej Polski. Seria IV: Uczeni żydowscy*, red. G. Czerwiński, J. Ławski, Białystok 2016, s. 235-247.

23 List Leo Lipskiego do Dowa Sadana z 30.10.1958, zbiory archiwalne Biblioteki Narodowej Izraela w Jerozolimie, adres katalogowy ARC. 4* 1072 01 2639, https://www.nli.org.il/en/archives/NNL_ARCHIVE_AL004385719/NLI (10.08.2019).

24 List Leo Lipskiego do Dowa Sadana z 26.08.1959, tamże.

a także w leksykonie Karoliny Famulskiej-Ciesielskiej i Sławomira Jacka-Żurka *Literatura polska w Izraelu*.

Komunikat ten dopiero otwiera badania nad *O niepokoju i śmierci* oraz *Listem*, znanym wcześniej jako *Knajpa* – oba utwory wymagają dalszych prac bibliograficznych, opracowania edytorskiego oraz przede wszystkim złożonych działań interpretacyjnych. Będą one prowadzone w najbliższym czasie w ramach projektu grantowego *Anarchiwa i krypto(teo)logie. Twórczość Leo Lipskiego w perspektywie wybranych nurtów najnowszej filozofii literatury*.

Abstract

Antoni Zajęc

UNIVERSITY OF WARSAW

"O niepokoju i śmierci" [On Disquiet and Death] and "List (Knajpa)" [The Letter (A Tavern)]: Recovered Works by Leo Lipski

"O niepokoju i śmierci" [On Disquiet and Death] and "List (Knajpa)" [The Letter (A Tavern)] are two works by the Polish writer Leo Lipski that were recently recovered. Zajęc reviews the state of research on these texts, which until recently had been known only by their titles, and then presents a preliminary discussion that focuses on biobibliographical information. He also suggests perspectives for further research (interpretative and literary historical) on these recovered works.

Keywords

---

archival research, Leo Lipski (Lipschütz), Polish literature in Israel, Ora Raskin